

JELENA TOMIĆ-BOKUR (1889–1961) – PIRMĀ VALSTS ATZĪTĀ SIEVIETE INŽENIERE ARHITEKTE DIENVIDSLĀVIJĀ

VLADIMIR B. LADINSKI*

Skopjes Universitātes Amerikas koledža
(Универзитет Американ Колеџ Скопје)

Kopsavilkums. 2023. gadā RTU IVPC zinātniskajā žurnālā «Inženierzinātņu un augstskolu vēsture» publicēts autora pētījums «Pirmie inženieri un arhitekti, kuri dzimuši pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā» par pirmajiem inženieriem un arhitektiem, kuri ir dzimuši, strādājuši vai dzīvojuši pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā. Šajā rakstā autors turpina detalizētāk pētīt pirmās sievietes arhitektes Dienvidslāvijā veikumu inženierzinātnēs un viņas personību, galveno uzmanību pievēršot pirmās 1919. gadā valsts atzītās sievietes inženieres arhitektes Dienvidslāvijā *Jelena Tomić-Bokur* (dzim. *Tomić*; 1889–1961), Belgradas Universitātes Tehniskās fakultātes absolventes (1913), dzīvei un darbam. Rakstā apskatīta viņas 24 gadus ilgā profesionālā karjera no 1913. līdz 1937. gadam Serbijas Karalistē un Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistē / Dienvidslāvijā, akcentējot viņas darbības gadus Skopjē (1915–1923). Pētījums sniedz ieguldījumu inženierzinātņu un arhitektūras vēsturē Ziemeļmaķedonijā un plašāk, vienlaikus izpētot kontekstu, kādā Serbijā un bijušajā Dienvidslāvijā augstāko izglītību ieguva pirmās sievietes profesionāles.

Atslēgvārdi: Ziemeļmaķedonija, Serbija, Dienvidslāvija, pirmā valsts atzītā sieviete inženiere arhitekte.

Ievads

Pirms 105 gadiem, 1919. gada 24. februārī, Skopjē, tagadējā Ziemeļmaķedonijā, toreizējā Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistē, inženiere arhitekte *Jelena Tomić-Bokur* tika paaugstināta par I šķiras

* Korespondējošais autors.

E-pasts: ladinski@uacs.edu.mk

© 2024 Vladimir B. Ladinski. Izdevējs RTU Izdevniecība.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* licenci CC BY 4.0.

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

arhitekta palīdzi. Paaugstināšana tika oficiāli apstiprināta ar 1919. gada 30. aprīļa dekrētu, tāpēc valsts uzskata, ka šī ir pirmā sievietes arhitektes atzīšana Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistē, kas 1929. gadā kļuva par Dienvidslāvijas karalisti. Līdz tam sievietes varēja nodarbināt tikai ar darba līgumiem [1, 2].

Raksts veltīts šīs ievērojamās pirmās sievietes inženieres arhitektes dzīves un darba izpētei Dienvidslāvijā un atspoguļo sākotnējos atklājumus, kas ir daļa no pētījuma par pirmajiem inženieriem un arhitektiem, kuri ir dzimuši, strādājuši vai dzīvojuši pašreizējā Ziemeļmaķedonijas teritorijā un sākuši studijas pirms Otrā pasaules kara vai pabeiguši studijas pirms šī kara beigām.

Iepriekšējos pētījuma posmos tika identificēti inženieri un arhitekti, kuri dzimuši pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā un augstskolu absolvējuši pirms 1944. gada 2. augusta, kad Federālās Demokrātiskās Dienvidslāvijas sastāvā tika pasludināta Maķedonijas federālā vienība. Pētījums atklāja 72 inženierus un arhitektus [3]. Šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta pirmo sieviešu arhitektu identificēšanai, kuras no 1896. līdz 1940. gadam iestājās arhitektūras studijās Belgradas Universitātē, kas ir Dienvidslāvijas vecākā arhitektūras skola, un ir dzimušas, strādājušas vai dzīvojušas pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā [4, 5]. Sākotnēji tika identificētas 14 sievietes, turpmākajā izpētē tika atklāts, ka tādu ir vismaz 16. Šis pētījums atklāja arī iespējamu neatbilstību starp Ziemeļmaķedonijā un Serbijā publicētajiem pētījumiem. Proti, Ziemeļmaķedonijā veiktie pētījumi liecināja, ka *Elena Bokus* bija pirmā sieviete arhitekta, kura praktizēja pašreizējās Ziemeļmaķedonijas [6] teritorijā, savukārt fakti par viņas darbību Serbijā pētījumos nav minēti. Šo neatbilstību autors uzskata par svarīgu, jo pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā divu Balkānu karu laikā (1912–1913) kļuva par Serbijas Karalistes daļu un pēc tam (līdz 2012. gada sākumam) par daļu no Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistes / Dienvidslāvijas.

Iepriekšminētais pamudināja autoru turpināt pētījumus par *Elena Bokus* izcelsmi, dzīvi un darbu, kas paplašinājās ārpus bijušās Dienvidslāvijas teritorijām, tostarp Bulgārijā, Ungārijā, Polijā, Ukrainā un Krievijā. Šī pētījuma rezultāti atklāja, ka, visticamāk, ir nepareiza identifikācija un ka *Elena Bokus* un *Jelena Bokur* (dz. Tomić) patiesībā ir viena un tā pati persona [7]. Tas savukārt pamudināja turpināt *Jelena Tomić-Bokur* dzīves un darba izpēti, par ko Serbijā jau ir veikti daži pētījumi [1].

Rakstā izklāstītais pētījums īsumā aplūko arī kontekstu, kas veicināja pirmo sieviešu profesionāļu parādīšanos Serbijā, tostarp pašreizējā Ziemeļmaķedonijā, un Dienvidslāvijā.

Metodoloģija

Pētījums galvenokārt balstīts arhīva materiālos, vēsturiskajās publikācijās un materiālos, kas pieejami internetā, kā arī sarakstē ar *J. Tomić-Bokur* ģimenes radniekiem un pēcnācējiem. Jāatzīmē, ka vēsturiskajos avotos viņa var būt arī *J. Tomić-Bokur* vai *J. Bokur*. Tas nav tipisks gadījums, jo viņas dzīves un darba laikā bija ierasta prakse, ka sieva laulībā pieņem vīra vārdu, nevis pievieno to savam pirmslaulību uzvārdam.

Valsts nosaukums «Dienvidslāvija» šajā rakstā tiek lietots saistībā ar Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalisti (1918–1929), Dienvidslāvijas Karalisti (1929–1941), Dienvidslāvijas Federatīvo Tautas Republiku (1945–1963) un Dienvidslāvijas Sociālistiski Federatīvo Republiku (1963–1991). Saistībā ar Serbiju šis termins galvenokārt tiek lietots attiecībā uz Serbijas Kņazisti (1815–1882), Serbijas Karalisti (1882–1918) un Serbijas Republiku (kopš 2006). No 1945. līdz 1992. gadam Serbija bija Dienvidslāvijas Republikas sastāvā, no 1992. līdz 2003. gadam – Federālās Dienvidslāvijas sastāvā, vēlāk – no 2003. līdz 2006. gadam – Serbijas un Montenegro Republikas sastāvā. Jāatzīmē, ka pēc Balkānu kariem Serbijas teritorija paplašinājās, iekļaujot Dienvidu Serbiju / Veco Serbiju, kas aptver pašreizējo Ziemeļmaķedoniju, Kosovu un Sandžakas reģionu pašreizējās Serbijas sastāvā. Serbija neatzīst Kosovas neatkarību un uzskata to par Serbijas autonomo provinci. Pašreizējā Vojvodina autonomā province pēc Pirmā pasaules kara kļuva par Serbijas daļu.

Visu īpašvārdu oriģinālrakstība kirilicā šajā rakstā ir latīnizēta, izmantojot attiecīgi *BGN/PCGN 2005* un *BGN/PCGN 2013* līgumus par serbu un maķedoniešu kirilicas latinizāciju.

Jelena Tomić-Bokur dzīve un izglītība

Jelena Tomić dzimusi 1889. gada 15. novembrī Belgradā, Serbijas Karalistē (tagad – Serbija). Viņas tēvs *Kosta Tomić* bija advokāts, māte *Draga Tomić* (dzim. *Rodić*) – māsasaimniece no *Slavonski Šamac*, Austroungārijā (tagadējā Horvātijā) [1]. *Jelena* bija viena no vismaz sešiem bērniem, ģimenē bija trīs brāļi un trīs māsas. Zināms, ka viņas brāļi bija *Momičilo*, *Strahinja* un *Toma*, māsas – *Sofija* un *Milica*, autoram gan vēl nav izdevies noskaidrot viņu dzimšanas secību un nodarbošanos [8]. *Jelena* pabeidza pamatskolu, kas atrodas netālu no Belgradas Svētā Erceņģeļa Mihaila katedrāles baznīcas, un Belgradas 3. ģimnāziju. Pēc skolas beigšanas (*Matura*) 1908. gadā viņa iestājās Belgradas Universitātes Tehniskās fakultātes Arhitektūras nodaļā, ko absolvēja 1913. gada 9. oktobrī [1, 9].

Jelena Tomić-Bokur
(1889–1961) –
pirmā valsts
atzītā sieviete
inženiere arhitekte
Dienvidslāvijā

Jelena (1. attēls) saderinājās ar *Dr. Ignjat Bokur* (Krčedina, Austroungārija, tagad – Serbija, 26.02.1883 – Vršaca, Dienvidslāvija, tagad Serbija, 28.09.1974) 1914. gada aprīlī Skopjē, Serbijas Karalistē (tagad Ziemeļmaķedonija) un vēlāk tajā pašā gadā apprecējās [1, 10, 11]. Viņas vīrs nāca no zemnieku ģimenes, kas dzīvoja Krčedinas ciematā netālu no Indžija (toreizējā Austroungārija, tagad – Vojvodina, Serbija). Tēvu *I. Bokur* zaudēja, kad viņam bija tikai astoņas dienas. Neskatoties uz apstākļiem ģimenē, viņš pabeidza skolotāju skolu un pēc tam iestājās Belgradas Universitātes Filozofijas fakultātē. Pēc diviem gadiem viņš pārcēlās uz Čirihi, kur pabeidza studijas un 1910. gadā ieguva filozofijas doktora grādu (sākotnēji pedagoģijā, paralēli arī mākslas un estētikas vēsturē). Viņš tiek uzskatīts par pirmo personu, kura ieguvusi doktora grādu pedagoģijā Serbijā. Pēc atgriešanās Serbijā *Dr. I. Bokur* sāka strādāt skolotāja profesijā galvenokārt tagadējā Ziemeļmaķedonijā un Vojvodinā, Serbijā [1, 12].

1. attēls. Inženiere arhitekte *Jelena Tomić-Bokur* (no kreisās) ar meitu *Milica Vrnjci* (Spa), Serbijā (1938).

Ignjat un *Jelena Bokur* bija divi bērni, dēls *Aleksandar* un meita *Milica*. Otrā pasaules kara laikā dēls *Aleksandrs* (ap 1915–ap 1944) 29 gadus vecumā tika arestēts un ieslodzīts Banjicas koncentrācijas nometnē (*Anhalteleger Dednje*) netālu no Belgradas, pēc tam viņš vairs netika redzēts. Meita *Milica*, tēlniece, apprecējās ar akadēmisko izglītību ieguvušo tēlnieku *Dejan Bogdanović*, kurš absolvējis *École des Beaux-Arts* Parīzē, un bija zaudējis sievu *Jelena Bogdanović* (sākotnēji *Irena Komajić*) Banjicas koncentrācijas nometnē 1943. gadā. *Dejan* un *Milica* dēls *Aleksandar-Saša* (Vršaca, Dienvidslāvija, tagad Serbija, 07.07.1947) ir pazīstams gleznotājs un rakstnieks no Vršaca, Vojvodinā, Serbijā. *Jelena Tomić-Bokur* pēkšņi nomira 1961. gada 20. jūlijā Belgradā, kur arī tika apglabāta [1, 13, 14].

Jau Pirmā pasaules kara laikā *J. Bokur* pārdzīvoja personīgu un ģimenes traģēdiju, zaudējot jaunāko māsu *Milica* (ap 1895–1917). Arī viņa bija Belgradas Universitātes Tehniskās fakultātes arhitektūras studente, taču jau 1917. gada 20. novembrī Belgradā 22 gadu vecumā aizgāja mūžībā pirms diploma eksāmena nokārtošanas. Avotos teikts, ka viņa saslīma ar vēdertīfu, kas bija izplatīts Pirmā pasaules kara laikā Belgradā un Serbijā [1, 8].

***Jelena Tomić-Bokur* pirmie profesionālās darbības gadi (1913–1923)**

J. Tomić-Bokur profesionālās darbības gadi iezīmējās nenoteiktības un apvērsuma periodā. Ir zināms, ka augstskolu viņa absolvēja 1913. gada 9. oktobrī tikai divus mēnešus pēc Otrā Balkānu kara beigām (1913. gada 10. augusts), un apmēram 10 mēnešus pirms Pirmā pasaules kara (1914. gada 28. jūlijs–1918. gada 11. novembris), kad Skopje, kas līdz šim bija Serbijas Karalistē, tika iekļauta Bulgārijas Karalistē laika posmā no 1915. gada 22. oktobra līdz 1918. gada 29. septembrim. Pēc Pirmā pasaules kara beigām, 1918. gada 1. decembrī, tika dibināta Serbu, Horvātu un Slovēņu Karaliste. Līdz šim veiktajos pētījumos nav noskaidrots, vai *J. Tomić-Bokur* visus Pirmā pasaules kara gadus pavadīja Skopjē, vai nē.

Pieejamā informācija liecina, ka viņa sāka darbu Būvniecības ministrijā 1913. gada 17. septembrī vēl pirms studiju beigām. Lai gan viņas darbavietas faktiskā atrašanās vieta nav zināma, tā varētu būt bijusi Belgradā, kur viņa mācījās. 1915. gadā viņa tika pieņemta darbā par II klases arhitekta palīdzi Skopjē, savukārt 1919. gada 24. februārī viņa tika iecelta par I klases arhitekta palīdzi (arī Skopjē). 1919. gada 4. septembrī viņa tika paaugstināta par IV šķiras arhitekti, 1920. gada 5. martā – par III šķiras arhitekti, savukārt 1922. gada 29. maijā – par II šķiras arhitekti [1]. Viņas profesionālās darbības hronoloģija liecina, ka, visticamāk, no 1919. gada 24. februāra līdz 1919. gada 4. septembrim viņa nokārtoja valsts tehnisko eksāmenu, jo tolaik bez šī eksāmena iegūt arhitekta kvalifikāciju praktiski nebija iespējams.

Laika posmā no Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistes dibināšanas 1918. gada 1. decembrī līdz Otrajam pasaules karam valstī bija sešas dažādas tiesību sistēmas, kas, veidojot jauno karalisti, tika mantotas no iepriekšējām valsts pārvaldes struktūrām. Ņemot vērā arhitektes atrašanās vietu tajā laikā, uz *J. Tomić-Bokur* būtu attiekušies vecie Serbijas Karalistes valsts tehnisko eksāmenu noteikumi.

Iespējams, pēdējais valsts tehniskais eksāmens arhitektiem Serbijas Karalistē pirms Pirmā pasaules kara notika 1914. gada februārī un

tika kārtots Belgradas Būvniecības ministrijā, piedaloties diviem eksaminētājiem. Eksāmeni notika katru dienu no plkst. 8 rītā līdz plkst. 15 pēcpusdienā. Eksāmenam bija divas daļas – rakstiskā un mutiskā. Rakstiskā daļa norisinājās divu dienu garumā, aptverot sabiedrisko ēku projektēšanu, industriālo ēku projektēšanu un arhitektūras būves. Mutiskais eksāmens notika četras dienas un aptvēra arhitektūras vēsturi un arhitektūras formas, projektēšanu vai sabiedriskās, lauksaimniecības un privātās ēkas, arhitektūras būves, norēķinu organizāciju, valsts un tehnisko pārvaldi, mašīnbūves enciklopēdiju (divas dienas) un interjera būvniecības organizēšanu [15].

Iepriekš minētais sniedz norādi par valsts tehnisko eksāmenu, kas *J. Tomić-Bokur* bija jānokārto, lai kļūtu par kvalificētu arhitekti. Laikā no augstskolas absolvēšanas līdz pieteikšanās valsts tehniskajam eksāmenam kandidāti tika aicināti iesaistīties praksē, parasti vismaz divus gadus ilgā, gan būvlaukuma, gan projektēšanas pienākumos kvalificēta inženiera vai arhitekta uzraudzībā. Protams, tas varēja ietekmēt darba apjomu un raksturu, ko *J. Tomić-Bokur* būtu veikusi Skopjē pirms sava profesionālā eksāmena.

2. attēls. Skopjes galvenais laukums (priekšpusē pa kreisi – teātra ēka Vardaras upes pretējā krastā) starpkaru periodā (20. gadsimta 30. gadi).

3. attēls. Teātra ēka Skopjē starpkaru periodā (20. gadsimta 30. gadi).

Pieejamā informācija liecina, ka, atrodoties Skopjē, *Jelena* strādāja pie universitātes ēkas un Skopjē jaunā teātra daļas būvniecības uzraudzības vai pārbaudes (2. un 3. attēls) [1]. Vecākā augstākās izglītības iestāde Ziemeļmaķedonijā – Filozofijas fakultāte Skopjē (autonoma Belgradas Universitātes filiāle) – tika atvērta 1920. gada 16. decembrī (dibināta 1920. gada 2. februārī). Ir zināms, ka pirmās nodarbības notika vecajā Osmaņu laikmeta skolotāju skolas ēkā Idadijā, Skopjē, taču pagaidām nav noskaidrots, kad tika pabeigta jaunā universitātes korpusa celtniecība un kas bija tās arhitekts (4., 5. a un 5. b attēls) [16].

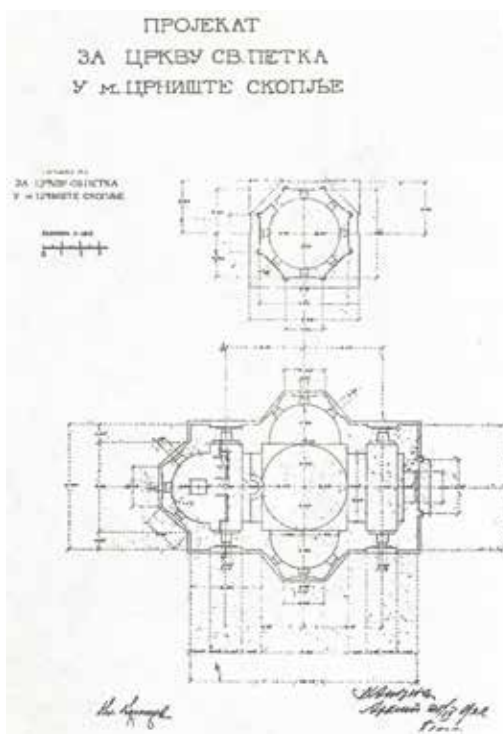
4. attēls. Filozofijas fakultātes ēka
Skopjē (pa kreisi)
(20. gadsimta 30. gadi).

5. attēls. Sākotnējā Filozofijas
fakultātes ēka, toreizējā universitātes
bibliotēka Skopjē: (a) pirms (pa
kreisi); (b) pēc (pa labi)
1963. gada Skopjes zemestrīces.

Tāpat ir fiksēts, ka *J. Tomić-Bokur* darbojās ar baznīcas projektēšanu un celtniecību Črniče ciemā netālu no Skopjes [1]. Pamatojoties uz pieejamo informāciju, tiek pieņemts, ka tas ir saistīts ar Sveta Petkas baznīcu (*St. Paraskeva of the Balkans*). Diemžēl gan universitātes, gan teātra ēkas, kas atrodas Vardaras upes vēsturiskajā kreisajā krastā, tika nopietni bojātas 1963. gada Skopjes zemestrīcē un pēc tam tika nojauktas. Arī baznīca tika bojāta, taču tika atjaunota un paplašināta un joprojām tiek izmantota kā pielūgsmes vieta. Ir pieejamas

1922. gada baznīcas plānu parakstītas kopijas, taču arhitekta un palīga paraksti nav salasāmi (6. attēls) [17]. Atšķirībā no universitātes ēkas, teātra ēkas arhitekti (1921–1927) ir zināmi. *J. Bukovac* un *Dimitrije M. Leko* (20.05.1887–23.10.1964) ir uzskaitīti kā arhitekti šajā projektā [1], bet citi, piemēram, *Efrem Bronštajn*, *S. Beljaevski* un *Viktor Mesner* arī, ņemot vērā izmaiņu skaitu visā izstrādes laikā [6].

6. attēls. Sv. Petkas baznīcas
Črničes ciemā, Skopjē,
1922. gada plāni.

Visticamāk, interesantākā *Jelena* arhitektes darba daļa Skopjē ir *Jovan Tašković* savrupmāja *Hajduk Veljko* ielā (*Egejska*) (7. attēls). Sākotnēji šī divstāvu māja Ziemeļmaķedonijā tika attiecināta uz *Elena Bokus* [6]. Taču, ņemot vērā to, ka jaunākajos pētījumos atklāts, ka *Elena Bokus* un *Jelena Bokur*, visticamāk, ir viena un tā pati persona, šī pieticīgā dzīvojamā ēka, iespējams, ir viena no retajām, ja ne vienīgā *J. Tomić-Bokur* projektētā ēka Ziemeļmaķedonijā [7]. Turklāt datējums atbilst šim pieņēmumam, jo norādīts, ka projekts radīts 1923. gadā. Tas sakrīt ar viņas pēdējo gadu Skopjē un atbilst faktam, ka viņa, visticamāk, nokārtoja valsts tehnisko eksāmenu 1919. gadā. Pilnīgas kvalifikācijas iegūšana viņai būtu jābūt nodarbinātai privātpraksē papildus saviem darbiem Celtniecības nodaļā Skopjē. Diemžēl šī māja tika zaudēta 1963. gada Skopjes zemestrīcē.

7. attēls. Jovan Tašković savrupmājas pirmā stāva plāna un mājas ielas fasādes skata reprodukcija Hajduk Veljko ielā (Egejska) Skopjē (1923). 1 – ieeja, 2 – veranda, 3 – gaitenis, 4 – istabas, 5 – virtuve.

Šī pētījuma laikā nebija iespējams noteikt, vai *J. Tomić-Bokur* bija viena no minimāli nepieciešamajiem 50 Dienvidslāvijas Inženieru un arhitektu asociācijas delegātiem un biedriem, kuri piedalījās pirmajā ikgadējā Inženieru un arhitektu asamblejā no Skopjes Būvniecības direktorāta, kad 1920. gada 21. martā tika izveidota Dienvidslāvijas inženieru un arhitektu asociācijas Skopjes nodaļa [18]. Viņa būtu kvalificēta un tiesīga pievienoties asociācijai, taču līdz šim par to nav atrasts neviens ieraksts.

***Jelena Tomić-Bokur* vēlākie profesionālās darbības gadi (1923–1937)**

1923. gadā *J. Tomić-Bokur* tika paaugstināta amatā un pārcelta uz Vršacu (Vojvodina, Serbija), lai ieņemtu Tehniskās nodaļas vadītājas amatu, kur viņa strādāja par vecāko tehnisko padomnieci līdz aiziešanai pensijā 1937. gada 8. jūnijā. Ir zināms, ka 1932. gadā viņa tika paaugstināta par IV grupas 1. pakāpes vecāko tehnisko padomnieci [1].

Savas karjeras laikā Vršacā viņa nodarbojās gan ar būvdarbu uzraudzību/pārbaudi, gan projektēšanu, tai skaitā tiltu būvdarbu uzraudzību un inspekciju šajā teritorijā. Avotos teikts, ka ar savu metodisko pieeju un uzraudzību viņa bija izpelnījiesies pārraugāmā vai pārbaudītā objekta būvstrādnieku cieņu [13].

Jelena Tomić-Bokur
(1889–1961) –
pirmā valsts
atzītā sieviete
inženiere arhitekta
Dienvidslāvijā

Viens no viņas zināmākajiem darbiem Vojvodinā ir garīgo slimību slimnīcas ēkas Kovinā (Serbija) pielāgošana, kur *Jelena* strādāja pie bijušās Austrijas un Ungārijas militārās kazarmas pārveidošanas par slimnīcu. Ēka joprojām tiek izmantota un nesen, tās atklāšanas simtgadē 1924. gada 16. jūlijā, tika atjaunota. Sākotnēji, 1924. gadā, ēkā varēja izmitināt 50 pacientus, savukārt līdz 1934. gadam pacientu skaits pieauga līdz 500. Ēka tika uzcelta no 1911. līdz 1913. gadam, taču pēc Pirmā pasaules kara beigām, kad Vojvodina kļuva par Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistes daļu, ēku slimnīcas vajadzībām vairs neizmantoja. Sākotnējās ēkas arhitekts joprojām nav zināms (8., 9. attēls) [1, 19].

8. attēls.
Slimnīcas centrālās
daļas Kovinā
(Vojvodina,
Serbija) aerofoto
pēc Pirmā pasaules
kara.

9. attēls.
Slimnīcas ēka
Kovinā (Vojvodinā,
Serbijā) pēc Pirmā
pasaules kara.

Dzīvojamās ēkas projektēšana un uzraudzība/pārbaude Lauksaimniecības skolā Vršačā, sākumskolas ēka un apgabaltiesas (*Sreski sud*) dzīvojamās ēkas būvniecības uzraudzība/inspekcija Ujlmā (Vojvodina, Serbija) tiek uzskatīti par vēl diviem viņas šī perioda darba piemēriem [1].

10. attēls. Dzīvojamā ēka *Sonja Marinković* ielā 3–5, Novisadā (Vojvodina, Serbija) 21. gadsimta otrajā gadu desmitā.

Iespējams, ka visievērojamākie *Jelena* arhitektūras piemēri ir dzīvojamo ēku projektēšana un būvniecības uzraudzība/pārbaude reģionālajiem / *Banate* darbiniekiem, no kuriem autoru īpaši interesē reģionālā / *Banate* virsnieku dzīvojamā ēka *Sonja Marinković* ielā 3–5, Novisadā (Vojvodina, Serbija) no 1936. gada, kas pastāv joprojām, demonstrējot izcilu sava laika arhitektūras stilu (10. attēls) [1, 2].

Pirmās sievietes inženieres arhitektes Dienvidslāvijā

Ņemot vērā Balkānu pussalas nemierīgo vēsturi, ir grūti detalizēti aptvert kontekstu, kurā Dienvidslāvijā augstskolas izglītību ieguva pirmās sievietes inženieres un arhitektes. Gadsimtiem ilgi Dienvidslāvijas teritorija parasti piederēja Svētajai Romas impērijai / Austrijas impērijai, bet austrumu daļa – Osmaņu impērijai. Eiropas tautu un nāciju revolūcijas 19. gadsimta vidū atšķirīgā mērā veicināja Austrijas un Ungārijas impērijas nodibināšanu 1867. gadā, Serbijas Karalisti 1882. gadā un Melnkalnes Karalisti – 1910. gadā. Pārējā Dienvidslāvijas

teritorija palika Osmaņu impērijas sastāvā līdz Balkānu kariem (1912–1913).

Pirms tam zināma autonomija bija Horvātijai, Vojvodinai, Serbijai un Melnkalnei, pirmās divas – Austrijas un Ungārijas impērijas sastāvā, pēdējās divas – Osmaņu impērijas sastāvā. Šķiet, ka šīs autonomijas līmenis ir ietekmējis emancipācijas un izglītības līmeni dažādās Dienvidslāvijas daļās. To, iespējams, vislabāk ilustrē 1921. gada tautas skaitīšanas rezultāti Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistē, saskaņā ar kuru tikai 39,71 % sieviešu šajā valstī prata lasīt. Tomēr reģionālās atšķirības bija milzīgas. Piemēram, Slovēnijā sieviešu lasītprasmes līmenis bija 91,15 %, Dienvidserbijā (aptuveni pašreizējā Ziemeļmaķedonijā, Kosovā un Sandžakas reģionā Serbijā) – tikai 8,43 %. Neatkarīgi no tā lasītprasmes līmenis nebija līdzvērtīgs tālākizglītības iespējām. Neskatoties uz ierobežotajām iespējām iegūt izglītību Serbijā, dažas sievietes no 1874. gada varēja iestāties vīriešu ģimnāzijā, ļaujot pirmajām sievietēm iegūt vidējo izglītību un nokārtot gala eksāmenu (*Matura*) 1887. gadā. Tas ļāva *Leposava Bošković* iestāties Belgradas augstskolā un 1891. gadā absolvēt Filozofijas fakultāti kopā ar *Kruna Dragoljović-Aćimović* (1867–1956), kura pabeidza ģimnāziju Krievijā, padarot viņu par pirmo sievieti ar universitātes izglītību, kura ieguvusi izglītību Serbijā un Dienvidslāvijā. Pirmā sieviete, kura 1900. gadā absolvēja Belgradas Universitātes Tehnisko fakultāti, bija *Jelisaveta Načić* (Belgrada, Serbijas Firstiste, tagad Serbija, 31.12.1878–Dubrovņiki, Dienvidslāvija, tagad Horvātija, 06.06.1955), kas padara viņu ne tikai par pirmo sievieti inženieri arhitekti Dienvidslāvijā, bet, iespējams, arī Balkānos, savukārt pirmā tiesību zinātņu absolvente bija *Zorka Boknić* 1911. gadā [20].

Turpretim Austrija nebija atvērta sieviešu tālākizglītībai un nodrošināja iespēju sievietēm iegūt augstāko izglītību tikai 1897. gadā, kas nelabvēlīgi ietekmēja Slovēnijas sievietes. Nedaudz labāki apstākļi bija Horvātijā, kur 1892. gadā tika atvērta pirmā sieviešu vidusskola, kas 1902. gadā pavēra sievietēm iespēju iestāties Zagrebas Universitātes Filozofijas fakultātē. Līdz tam sievietēm no Horvātijas un Slovēnijas augstākās izglītības grāds bija jāiegūst citur Eiropā [20].

Sievietēm, kuras vēlējās studēt medicīnu, neatkarīgi no tā, no kurienes viņas nākušas, t.i., Slovēnijas, Horvātijas vai Serbijas, bija jāmacās kādā no Eiropas medicīnas augstskolām. Piemēram, pirmā sieviete no Serbijas un Dienvidslāvijas, kura ieguva medicīnas grādu, bija *Dr. Draga Ljočić-Milošević* (Šabaca, Serbijas Kņaziste, tagad Serbija, 1855–Belgrada, Horvātu, Serbu un Slovēņu Karaliste, tagad Serbija, 1926), kura iestājās Cīrihes Universitātē 1872. gadā un absolvēja 1879. gadā, nedaudz vēlāk, nekā sākotnēji bija paredzēts, jo viņa strādāja par ārsta asistenti Serbijas un Osmaņu karā (1876–1877). Viņas kursabiedrene

bija Dr. *Marija Siebold-Fjodorovna* (Rīga, 1849–Belgrada, 1939), kura universitāti absolvēja 1874. gadā un ieradās Serbijā Serbijas un Osmaņu kara laikā. Vēlāk viņa piedalījās Balkānu karos un Pirmajā pasaules karā, tādējādi, iespējams, kļūstot par pirmo sievieti ārsti valstī. No 1876. līdz 1918. gadam ārsta kvalifikāciju Eiropā ieguva vien 41 sieviete no Serbijas [21].

Kad *Jelisaveta Načić* (1878–1955) 1900. gadā absolvēja Belgradas Universitātes Tehnisko fakultāti kā pirmā sieviete inženiere arhitekte, tikai 7 % sieviešu Serbijā prata lasīt [22, 23]. Līdz 1940. gadam inženierzinātņu studijas Belgradas, Zagrebas un Ļubļanas tehniskajās fakultātēs pabeidza aptuveni 220 sieviešu. No 1896. līdz 1940. gadam Belgradas Universitātes Tehniskajā fakultātē arhitektūru studēja vien 144 sievietes, lielākā daļa no viņām augstskolu absolvēja pirms Otrā pasaules kara, dažas – pēc kara [1].

Viens no darbiem, ko līdz 1940. gadam veica Dienvidslāvijas sievietes inženieres, bija piedalīšanās Dienvidslāvijas Karalistes vēstniecību celtniecībā Buenosairesā (Argentīna) un Ankarā (Turcijā). To veica inženiere arhitekte *Milica Krstić* (1886–1964), kura bija ieguvusi augstāko inspektora pakāpi Būvniecības ministrijā 1940. gadā [24, 25]. Inženiere arhitekte *Leposava Dimić* projektēja vairākas dzelzceļa stacijas, savukārt inženiere arhitekte *Jovanka Bončić-Katerinić* (1887–1966), pirmā sieviete inženiere Vācijā, kura 1913. gadā absolvēja Darmštes Tehnoloģiju universitāti, projektēja Sieviešu skolotāju skolu Belgradā. Viņa kādu laiku dzīvoja arī Rīgā [1, 26].

Ana Simeonović-Terzibašić bija darbu vadītāja ceļa posmam *Užice–Kraljeve Vode*, savukārt inženiere *Ružica Radovnović* no Būvniecības ministrijas projektēja un uzraudzīja tilta pār Topčideras upi būvdarbus. Inženiere *Draga Ljočić-Milošević* vadīja estakādes būvniecību pie *Indžija* un *Stara Pazova* un uzraudzīja čuguna liešanu rūpnīcā [23].

Pēc Serbu, Horvātu un Slovēņu Karalistes proklamēšanas ir vērojams sieviešu skaita pieaugums tehniskajās fakultātēs Belgradas, Zagrebas un Ļubļanas universitātēs. Tā rezultātā 1919. gadā tika izveidotas tehniskās fakultātes Zagrebā un Ļubļanā, kā arī tika turpināta uzņemšana Belgradas Universitātes Tehniskajā fakultātē, kurā sievietes sāka uzņemt 1896. gadā.

Izmaiņas, kas notika pirms un pēc Pirmā pasaules kara, atspoguļo Pirmā pasaules kara izraisītās pārmaiņas Eiropā un ārpus tās, kas izraisīja lielāku sieviešu iesaistīšanos nozarē un sabiedrībā kopumā. Tas, iespējams, bija vēl izteiktāks tradicionālajās un patriarhālajās sabiedrībās, piemēram, Serbijas Karalistē Pirmā pasaules kara postošo seku rezultātā. Proti, tiek lēsts, ka Serbija kara, epidēmiju un bada un dēļ zaudēja no 21 % līdz 27,6 % no visiem iedzīvotājiem pirms Pirmā pasaules kara [27].

Neraugoties uz pieaugošo sieviešu interesi par tehnisko izglītību pēc Pirmā pasaules kara, pirmo sieviešu inženieru skaits ir diezgan mazs, un šajā periodā tika identificētas tikai aptuveni 10. Izmantojot *Dr. Divna Đurić-Zamolo* (1922–1995) [1] un *Maja Nikolova* [10] pētījumus, inženiera arhitekta diplomus pirms Pirmā pasaules kara ieguvušas vēl astoņas sievietes (uzskaitījumā norādītas absolvēšanas gada secībā).

1. 1900 – *Jelisaveta Načić* (1878–1955).
2. 1910 – *Milica Čolak-Antić-Krstić* (1886–1964) – iestājās 1905. gadā.
3. 1911 – *Milica Vukšić* (1887–N/A).
4. 1912 – *Andelina Nešić-Janković* (N/A–1975).
5. Ap 1913 – *Vidosava Milovanović-Nikolić* (N/A–N/A).
6. 1913 – *Jovanka Bončić-Katarinić* (1887–1966) – iestājusies 1905. gadā, 1909. gadā pārgājusi uz Darmšates Tehnoloģiju universitāti, ko absolvējusi kā pirmā sieviete inženiere. Dzīvojusi Krievijā, ieskaitot Rīgu, no 1914. līdz 1922. gadam.
7. 1913 – *Jelena Tomić-Bokur* (1899–1961) – iestājās 1908. gadā.
8. 1914 – *Jelena Golemović-Minić* (1890–1973) – iestājās 1910. gadā.

Pamatojoties uz iepriekš minētajiem avotiem, šādas sievietes ir uzņemtas Belgradas Universitātes Tehniskajā fakultātē pirms Pirmā pasaules kara beigām, taču nav informācijas par to, vai un kad viņas universitāti absolvēja.

1. *Danica Bojić* (N/A–N/A) – iestājās 1905. gadā.
2. *Ljubica Brkić* (N/A–N/A) – iestājās 1905. gadā.
3. *Darinka Marinković* (N/A–N/A) – iestājās 1905. gadā.
4. *Milica Tomić* (ap 1895–1917) – *Jelena Tomić-Bokur* māsa. Mirusi 1917. gadā pirms diploma eksāmena.
5. *Živana Bončić* (N/A–N/A) – nav pietiekamas informācijas, lai apstiprinātu, vai šāda persona bijusi, vai arī runa ir par nepareizu vārda un/vai uzvārda rakstību.

Neskatoties uz acīmredzamo virzību periodā pirms un pēc Pirmā pasaules kara saistībā ar sieviešu emancipāciju un iesaistīšanos profesijā, kas iepriekš tika uzskatīta par vīriešu sfēru, aizspriedumi, kas saistīti ar patriarhālo sabiedrību, ir saglabājušies arī turpmākajās desmitgadēs. Iespējams, ka kandidātēm sievietēm amats tika piešķirts tikai tad, ja nebija pieejams piemērots kandidāts vīrietis. Turklāt lielākā daļa augstāko pozīciju palika «rezervēta» saviem kolēģiem vīriešiem.

Līdz *Jelena Tomić-Bokur* sievieti inženierzinātnēs varēja nodarbināt tikai kā līgumdarbinieci, nevis ar dekrētu, it īpaši civildienestā. Lai gan tas nebija īpaši aizliegts, izņēmums bija saistīts ar prasību, ka ar dekrētu var tikt iecelta tikai persona, kas ir pabeigusi militāro dienestu. Šķiet, ka pat ar militāro dienestu nebija pietiekami. Piemēram, lai arī *Dr. Draga Ljočić-Milošević* bija militāro spēku leitnante, tas viņai nepalīdzēja iegūt ārsta atzišanu valsts pārvaldītajās medicīnas iestādēs.

Pirmā sieviete inženiere arhitekta *Jelisaveta Načić* spēja iegūt amatu tikai vietējā Belgradas pašvaldībā. Savukārt *Jelisaveta Načić* spēja atrast un saglabāt amatu galvaspilsētā Belgradā, kas *Jelena Tomić-Bokur* nebija iespējams. Neskatoties uz to, ka viņa ir dzimusi galvaspilsētā un, iespējams, savā dzimtajā pilsētā ieņēma sākotnējo zīmētājas amatu, Balkānu karu un Pirmā pasaules kara laikā viņas karjera faktiski notika Serbijas Karalistes jauniegūtajās teritorijās. Sākotnēji viņa strādāja Skopjē, kas atradās vienā no vismazāk attīstītajiem reģioniem bijušajā Dienvidslāvijā, kas no 1389. līdz 1912. gadam bija Osmaņu impērijas sastāvā.

Grūti pateikt, vai *Jelena Tomić-Bokur* darbs Skopjē un Vršacā bija viņas personīgā izvēle, vēlme sekot vīram *Dr. Ignjat Bokur* vai vienīgā pieejamā izvēle. Iespējamo piesaisti Skopjei varētu uzskatīt par iespēju palīdzēt pārveidot pilsētu no provinciālas austrumu *kasbah* par modernu Eiropas pilsētu vai dot ieguldījumu Vršacas attīstībā.

Secinājumi

Rakstā atklātas ar Serbiju teritoriju saistītās sievietes, kuras studējušas inženierzinātnes pirms Pirmā pasaules kara. Vairumā Eiropas valstu 20. gadsimta sākumā sievietēm nebija iespēju studēt tehniskajās augstskolās, lai gan ir izņēmumi un ir zināms, ka dažas sievietes pat ieguvušas doktora grādus 19. gadsimta otrajā pusē Getingenas Universitātē Vācijā, piemēram, Jūlija Ļermontova (*Julija Lermontowa*; 1847–1919) – attāla krievu rakstnieka Mihaila Ļermontova (*Mikhail Lermontov*; 1814–1841) radniece. Viņai Heidelbergas Universitātē atļāva studēt tikai kā brīvklaušitājam [28]. Taču tas nebija iespējams nedz Ziemeļmaķedonijā, nedz Krievijas impērijā, kurā tolaik darbojās Rīgas Politehniskais institūts. Tikai pēc 1917. gada RPI bija iespējams studēt sievietēm [29].

Šajā rakstā ir sniegti sākotnējie atklājumi par notiekošo pētījumu, kura mērķis ir identificēt pirmos inženierus un arhitektus, kuri ir dzimuši, strādājuši vai dzīvojuši pagātnē pašreizējās Ziemeļmaķedonijas teritorijā. Tajā galvenā uzmanība pievērsta pirmās valsts ieceltās sievietes inženieres arhitektes 1919. gadā Dienvidslāvijā *Jelena Tomić-Bokur*, Belgradas Universitātes Tehniskās fakultātes 1913. gada absolventes dzīve un darbs. Pētījums iepazīstina ar sasniegumiem, kā arī izaicinājumiem, ar kuriem saskārās pirmās profesionāli izglītotās sievietes Dienvidslāvijā, un jo īpaši tām, kuras darbojās ar inženierzinātnēm saistītās profesijās, ko pirmās sievietes varēja apgūt augstskolās tikai no 1896. gada.

Neraugoties uz šiem izaicinājumiem, aptuveni 10 no viņām iestājās un/vai pabeidza studijas līdz Pirmā pasaules kara beigām – no pirmās sievietes inženieres arhitektes Serbijā, Dienvidslāvijā un, visticamāk, Balkānos *Jelisaveta Načić*, kura 1900. gadā absolvēja Belgradas Universitāti, līdz *Milica Krstić*, kura absolvējusi augstskolu 1910. gadā un kura 1940. gadā karjeras ceļā sasniedza augstāko inspektora pakāpi Belgradas Būvniecības ministrijā, kā arī pirmā sieviete inženiere Vācijā, kas absolvējusi 1913. gadā *Jovanka Bončić-Katarinić*.

Jelena Tomić-Bokur bija viena no pirmajām, kura parādīja šo ceļu citām. Līdz 1940. gadam trīs tehniskās fakultātes Dienvidslāvijā Belgradas Universitātē, Zagrebas Universitātē un Ļubļanas Universitātē absolvēja aptuveni 220 sievietes, no kurām tikai aptuveni 144 iestājās arhitektūras studijās un absolvēja Belgradas Universitāti [1, 23].

Diemžēl lielākā daļa *Jelena Tomić-Bokur* projektu Skopjē nepārdzīvoja 1963. gada Skopjes zemestrīci. Tiem, kuri vēlas redzēt viņas darbus un sasniegumus, būs jāapmeklē Vojvodina, lai tos ieraudzītu.

Līdz šim veiktajos pētījumos nav konstatēta neviena Dienvidslāvijas teritorijā dzimusi inženiere vai arhitekta, kura būtu studējusi vai beigusi Rīgas Politehnisko institūtu (tagad – Rīgas Tehnisko universitāti) vai citās Latvijas augstskolās pirms Otrā pasaules kara. Tomēr tika identificēta Rīgā dzimusi Dr. *Marija Siebold-Fjodorovna (Marie Siebold; 1849–1939)*, kura beigusi medicīnas studijas Cīrihē un kļuvusi par pirmo sievieti ārsti Serbijas Karalistē, piedalījies Serbijas-Osmaņu, Balkānu un Pirmā pasaules karā. Ir arī zināms, ka pirmā sieviete inženiere, kura 1913. gadā absolvējusi augstskolu Vācijā, *Jovanka Bončić-Katarinić* daļu savas dzīves pavadīja Krievijā un kopā ar vīru no 1914. līdz 1922. gadam dzīvojusi arī Rīgā, taču nav zināms, vai viņa tur praktizējusi.

No pieticīgajiem pirmsākumiem 19. gadsimta mijā līdz 20. gadsimtam sieviešu inženieru arhitektu skaits Dienvidslāvijā un valstīs, kas radās pēc tās, nepārtraukti pieauga. Pamatojoties uz Pasaules Bankas grupas dzimumu datu portāla informāciju [30], šķiet, ka 2017. vai 2018. gadā Serbijā, Bosnijā un Hercegovinā un Ziemeļmaķedonijā dabaszinātņu, tehnoloģiju, inženierzinātņu un matemātikas (*STEM*) absolventu vidū bija no 43 % līdz 47 % sieviešu), savukārt Slovēnijā un Horvātijā – attiecīgi no 33 % līdz 39 %. Šie skaitļi joprojām ir augstāki nekā Vācijā un Francijā, kur tie ir no 28 % līdz 32 %. Šie rezultāti, iespējams, vismaz daļēji ir saistīti ar pirmajām sievietēm inženierēm bijušajā Dienvidslāvijā.

ATSAUCES

- [1] **Đurić-Zamolo, D.** *PINUS Zapisi 5, Građa za proučavanje dela žena arhitekata sa Beogradskog univerziteta, Generacije 1896–1940 godine (in Serbian)*. Belgrade: Zajednica Tehničkih Fakulteta Univerziteta u Beogradu – Muzej Nauke i Tehnike u Beogradu – Lola Institut u Beogradu, 2017, p. 99, pp. 49–51.
- [2] **WANS – Women Architects of Novi Sad.** *Biographies: Jelena Tomić Bokur*. 2014, <https://w-a-ns.com/> [Cited: 25.08.2024].
- [3] **Ladinski, V. B.** Early Engineers and Architects Born on the Territory of Present North Macedonia. *History of Engineering Sciences and Institutions of Higher Education*. 2022, Vol. 7, pp. 98–120 (DOI; <https://doi.org/10.7250/HESIHE.2023.007>).
- [4] **Ladinski, V. B.** The Forgotten First Women Architects of North Macedonia. *Phlogiston – Journal for History and Philosophy of Science and Technology*. Belgrade: Museum of Science and Technology – Belgrade, 2023, No. 31, p. 420, pp. 13–44, <https://www.scribd.com/document/616566806/Flogiston-30> [Cited: 25.08.2024].
- [5] **Ladinski, V. B.** *Pred 105 godini vo Skopje bila imenuvana prvata žena arhitekt (in Macedonian)*. Porta 3: Gradežništvo-Arhitektura-Ekologija, 08.03.2024, <https://www.porta3.mk/pred-105-godini-vo-skopje-bila-imenuvana-prvata-zhena-arhitekt/> [Cited: 25.08.2024].
- [6] **Konstantinovski, G.** *Graditelite vo Makedonija, XVIII–XX vek (in Macedonian)*. Skopje: Tabernakul, 2001, p. 276.
- [7] **Ladinski, V. B.** The Quest for Elena Bokus. *South East European Journal of Architecture and Design*, 2024, Vol. 10, No. 1, (in Press).
- [8] **Beogradske Novine.** Milica Tomić. 22.11.1917, p. 3. https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:NLS_00014_19171122|page:3 [Cited: 25.08.2024].
- [9] **Nikolova, M.** The Higher Technical Education in Serbia till the First World War, in *Šolaja, V. PINUS Notes 4*, Belgrade: Museum of Science and Technology – Belgrade, 2016, p. 166, pp. 71–93.
- [10] **Matica Srpska.** *Srpski Biografski Rečnik, I tom, A–B (in Serbian)*, N/A, pp. 103, p. 78. <https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/biografije/tom01.pdf> [Cited: 25.08.2024].
- [11] **Zastava.** Priposlano (in Serbian), *Zastava*, 19.04.1914 (02.05.1914), Vol. XLIX, No. 86, p. 4, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:BMS_00001_19140419|page:4 [Cited: 25.08.2024].
- [12] **Zastava.** Učitelj = doktor filozofije (in Serbian). *Zastava*, 13.03.1911 (26.03.1911), Vol. XLVI, No. 57, p. 5, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:BMS_00001_19110313|page:%20 [Cited: 25.08.2024].
- [13] **Bogdanović, N.** *E-mail correspondence*. December 2023.
- [14] **Vršac Online.** *Vršac: Aleksandar Bogdanović, akvareli (in Serbian)*. 01.03.2021, <https://www.vrsaconline.com/vrsac-aleksandar-bogdanovic-akvareli/> [Cited: 25.08.2024].

- [15] **Udruženje Srpskih inženjera i arhitekta.** Raspored za polaganje državnog tehničkog ispita za 1914 god. u februaru (in Serbian). *Srpski Tehnički List*, Beograd: Udruženje Srpskih inženjera i arhitekta. 02.02.1914, Vol. XXV, No. 5. pp. 38–39. <https://pretraziva.rs/show/srpski-tehnicki-list-dodatak--1914-02-02.pdf> [Cited: 25.08.2024].
- [16] **Ġorgievskā, S.** *Dali znaete: Koj e najstariot fakultet vo Makedonija* (in Macedonian). 01.05.2024, <https://www.fakulteti.mk/news/01052020/dali-znaete-koj-e-najstariot-fakultet-vo-makedonija> [Cited: 25.08.2024].
- [17] **Arsovski, T. and Taškovska-Arsova, N.** *Prilozi za urbanata istorija na Skopje od XIX i početokot na XX vek, Kniga II* (in Macedonian). Skopje: Gradski komitet za urbanizam i zaštita na čovekovata okolina – Skopje, 1988. p. 104.
- [18] **Mandžukovski, T. and Spasevska, H.** *Inženerska institucija na Makedonija: Eden vek partnerstvo za održiv razvoj* (in Macedonian). Skopje: Inženerska institucija na Makedonija, 2020, pp. 40. <https://drive.google.com/file/d/1jv7W44XSL-DC8Zp0yKyu2mejXa9Zw1hg/view?usp=sharing> [Cited: 25.08.2024].
- [19] **Specijalna bolnica za psihijatrijske bolesti 'Kovin'.** *Istorijat bolnice* (in Serbian). <https://sbpbkovin.rs/index.php/o-nama/istorijat> [Cited: 25.08.2024].
- [20] **Štebi, A.** O radu jugoslovenskih feministkinja (in Serbo-Croat). *Ženski pokret*, 15.05.1931, Vol. XII, No. 9–10, pp. 2–5. https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:NLS_00015_19310515 [Cited: 25.08.2024].
- [21] **Lazović, I. and Sujić, R.** Women Doctors in the Serbian Sanitary Service During the Balkan Wars. *Acta medico-historica Adriatica*, 2007, Vol. 5, No. 1, pp. 71–72. <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/amha/article/view/18799/10197> [Cited: 25.08.2024].
- [22] **Borenović, I.** Jelisaveta Načić, prva srpska žena arhitekta i prvi glavni arhitekta Beograda (in Serbian). 02.01.2018, <https://www.011info.com/beogradjani/jelisaveta-nacic-prva-srpska-zena-arhitekta-i-prvi-glavni-arhitekta-beograda> [Cited: 25.08.2024].
- [23] **D. G.** Prva Srpskinja inženjer bila je g-đa Jelisaveta Načić (in Serbian). *Vreme*, 26.05.1940, p. 12, https://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00043_19400526|page:19 [Cited: 25.08.2024].
- [24] **Toševa, S.** Arhitekt Milica Krstić (1887–1964) (in Serbian), *Godišnjak grada Beograda*, Beograd: Muzej grada Beograda, 1997, Vol. XLIV, pp. 95–114, https://www.mgb.org.rs/public/files/yearbook_by_year_documents/document/095-114-Snezana-Toseva-Godisnjak44.pdf [Cited: 25.08.2024].
- [25] **Zindović, M.** *Milica Krstić – arhitekta u državnoj službi* (in Serbian). Žena u arhitekturi. 16.08.2015, <https://www.zua.rs/sr/research/milica-krstic-arhitekta-u-drzavnoj-sluzbi/> [Cited: 25.08.2024].
- [26] **TU-Darmstadt.** *Jovanka Bončić-Katerinić (Diplom 1913)* (in German). https://www.tu-darmstadt.de/universitaet/organisation_verwaltung/geschichte_persoenlichkeiten/persoenlichkeiten_1/jovanka_bontschits/index.de.jsp [Cited: 25.08.2024].

- [27] **Markovich, S. G.** Serbia's War Losses during the Great War Reconsidered. 2021 https://www.researchgate.net/profile/Slobodan-Markovich-2/publication/348176468_SERBIA'S_WAR_LOSSES_DURING_THE_GREAT_WAR_RECONSIDERED/links/5ff2997545851553a0198fae/SERBIAS-WAR-LOSSES-DURING-THE-GREAT-WAR-RECONSIDERED.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19 [Cited: 25.08.2024].
- [28] Elena Roussanova: Zwei Göttinger Pionierinnen. Sofja Kowalewskaja und Julia Lermontowa. In: Elmar Mittler/ Silke Glitsch (Hrsg.): Russland und die «Göttingische Seele». 300 Jahre St. Petersburg. Göttinger Bibliotheksschriften. 3., erneut durchges. Aufl. 2004, doi:10.17875/gup2004-367, pp. 431–452. (PDF online, CC BY-ND 3.0).
- [29] **Zigmunde, A.** Sievietes Rīgas Politehniskajā institūtā 20. gadsimta sākumā. *Inženierzinātņu un augstskolu vēsture*. 2017/1, 108.–111. lpp.
- [30] **World Bank.** Share of graduates by field, female (%): Science, Technology, Engineering and Mathematics (STEM). <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/se-ter-grad-fe-zs?fieldOfStudy=Science%2C+Technology%2C+Engineering+and+Mathematics+%28STEM%29> [Cited: 25.08.2024].

ILUSTRĀCIJU AVOTI

1. attēls. By Unknown Author, Museum of Science and Technology – Belgrade.
2. attēls. By Unknown author – The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM), Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=54155038>.
3. attēls. By Unknown author – The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM), Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=54560756>.
4. attēls. By Unknown author – The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM), Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=54555305>
5. attēls. 5 (a). By Unknown author – The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM), Skopje Department, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=49529559>.
- 5 (b). By Unknown author – The State Archives of the Republic of Macedonia (DARM), Skopje Department, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=49529560>.
6. attēls. **Arsovski, T. and Taškovska-Arsova, N.** *Prilozi za urbanata istorija na Skopje od XIX i početokot na XX vek, Kniga II (in Macedonian)*. Skopje: Gradski komitet za urbanizam i zaštita na čovekovata okolina – Skopje, 1988. p. 104.
7. attēls. **Konstantinovski, G.** *Graditelite vo Makedonija, XVIII-XX vek (in Macedonian)*. Skopje: Tabernakul, 2001, p. 276, p. 62.

8. attēls. By Unknown author – Special Hospital for Psychiatric Diseases 'Kovin'. Images. 204, <https://sbpbkovin.rs/images/galerija/istorijat/05.jpg> [Cited: 10.09.2024].

9. attēls. By Unknown author – Special Hospital for Psychiatric Diseases 'Kovin'. Images. 2024, <https://sbpbkovin.rs/images/24/straz678.jpg> [Cited: 10.09.2024].

10. attēls. By Unknown author – WANS – Women Architects of Novi Sad. Biographies: Jelena Tomić Bokur. 2014, <https://w-a-ns.com/> [Cited: 25.08.2024].

VLADIMIR B. LADINSKI, *Dr. Sc.* has been practising architecture since 1981 and teaching at the School of Architecture and Design, University American College Skopje, North Macedonia since 2009, initially as an Assistant Professor, then as an Associate Professor and from 2018 until his retirement in 2023 as a full Professor. He remains active with his keen interest in the construction history of the first half of the 20th century in North Macedonia and former Yugoslavia. Over the past five years, he has attempted to identify the first architects and engineers either born or practising on the territory of present-day North Macedonia.

Address: School of Architecture and Design, University American College Skopje, Boulevard III Makedonska Brigada 60, 1000 Skopje, North Macedonia
Phone: + 389 2 246 3156
E-mail: ladinski@uacs.edu.mk

Vladimir B. Ladinski

Jelena Tomić-Bokur (1889–1961) – The First State-Appointed Woman Engineer Architect in Yugoslavia

In 2023, the author's study «Early Engineers and Architects Born on the Territory of Present North Macedonia» was published in the RTU RCEH Scientific Journal «History of Engineering Sciences and Institutions of Higher Education» about the first engineers and architects who were born in the territory of present-day North Macedonia. This paper focuses on the life and work of the first state-appointed woman engineer architect in Yugoslavia in 1919, Jelena Tomić-Bokur (*nee* Tomić; 1889–1961), a graduate of the Technical Faculty of the University of Belgrade in 1913. The paper covers in brief her 24-year-long professional career between 1913 and 1937 in the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes – Yugoslavia, with emphasis on her formation years in Skopje (1915–1923). This study contributes

Jelena Tomić-Bokur
(1889–1961) –
pirmā valsts
atzītā sieviete
inženiere arhitekte
Dienvidslāvijā

to the history of engineering and architecture in North Macedonia and wider whilst exploring the context in which the first women professionals emerged in Serbia and former Yugoslavia.

Keywords: North Macedonia, Serbia, Yugoslavia, first, state-appointed, woman, engineer, architect.

PATEICĪBA

Autors izsaka pateicību visiem, kuri nodrošināja piekļuvi informācijai, kas padarīja iespējamu šo pētījumu, tostarp Belgradas Zinātnes un tehnoloģiju muzejam, Novisadas sievietēm arhitektēm, Speciālajai psihiatrisko slimību slimnīcai Kovinā, Universitātes bibliotēkai «*Svetozar Marković*» Belgradā, Skopjes pilsētā, Ziemeļmaķedonijas Republikas Valsts arhīvam, *Mr. Nenad Bogdanović*, *Ms. Lidija Ribarov*, *Mr. Zoran Lević*, *Dr. Snežana Toševa*, arhitektam *Ivan Stanojev*, *Dr. Jovanka Petrović*, *Ms. Kristina Bogunović*, *Dr. Nikola Jojić* un mūžībā aizgājušajam profesoram *Georgi Konstantinovski*!